

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІВНИХ ТА КНИЖКОВИХ ФОНДІВ

А. М. Бовгиря
Інститут історії України
НАН України
м. Київ

РУКОПИСНІ ЗБІРНИКИ ВАСИЛЯ ЛОМИКОВСЬКОГО “ПРИПАСЫ ДЛЯ МАЛОРОССИЙСКОЙ ИСТОРИИ”

“Піонер дослідження історії” – так означив Василя Ломиковського відомий дослідник Гетьманщини Олександр Лазаревський¹. З таким твердженням історика можна як погоджуватися, так і дискутувати, але очевидним буде одне – сама епоха, на яку припадає життя Ломиковського, була “піонерською” у царині української історіографії, а тому будь-які прояви активності в галузі цієї науки можна вважати за новаторські. Йдеться про період кінця XVIII – початку XIX ст., коли заняття історією було справою самотніх аматорів, які в переважній більшості не мали доступу до необхідних джерел через невпорядкованість архівної інфраструктури і часто були обмежені у професійному спілкуванні, що вело до замкненості й спорадичності історичних студій. Роль своєрідних центрів української культури, в тому числі й історіографії, перебирали на себе так звані дворянські гнізда нащадків колишньої української еліти, представники якої на означений період уже влилися в імперське середовище, але у своїх родових маєтках намагалися усіяко зберегти дух старої України. Маєтки родин Капністів (Обухівка), Трошинських (Кобинці), Квіток (Основа), Миклашевських (Понурівка) та багато інших ставали чи не єдиними осередками українства. Саме такі осередки сприяли зародженню елементів українського театру, літератури і, зрештою, неабияк уплинули на становлення національної історіографії даного періоду, адже історико-політичні трактати Полетик, історичні твори Іллі Квітки, Олександра Мартоса, Олександра Маркевича, анонімна “Історія русів” постали завдяки такому середовищу.

У такому контексті коло занять, інтересів “любителя малоросійської древности” Василя Ломиковського є досить звичним для

інтелектуального середовища епохи раннього романтизму. Типовою як для більшості представників тогочасної української еліти є і біографія Василя Ломиковського. Народився він 1778 р. на Полтавщині. Належав до старшинського роду, який започаткував Іван Ломиковський – приборчник гетьмана Мазепи. Потім було навчання в шляхетському кадетському корпусі й служба в Морському міністерстві. Після виходу у відставку поселився в Миргородському повіті, де зайнявся господарством та агрономією, літературно-історичною працею. Такою загальною схемою, на жаль, і обмежується нечисленні історіографічні розвідки про цю особу², майже не торкаючись його рукописного доробку – двох рукописних збірників “Припасы для Малороссийской истории”, завдяки яким ім’я Василя Ломиковського і стало відомим. Мета даної публікації полягає в детальному аналізі цих рукописів Ломиковського як пам’яток української історіографії початку XIX ст.

Збірники Ломиковського виявив і придбав в одній з букіністичних крамниць Москви Олександр Лазаревський. Відтоді вони стали складовою його рукописної колекції, що зберігається нині в Інституті рукопису НБУВ. Це рукописні книги обсягом 160 і 386 аркушів форматом відповідно у двійку й четвірку з однаковим палітурним оздобленням, що писалися упродовж близько 25 років. Згідно з філігранями, один із них (надалі називатимемо його першим збірником) укладався в 1803–1808 рр. [дод. 1]³. Про це також свідчить авторський запис на одному з аркушів, який інформує про час написання частини збірника: “*Писано в 1808 году*”⁴, тобто в період, коли Василь Ломиковський перебував у Петербурзі на військовій службі. Записи він почав вести з двадцятип’ятирічного віку. Приблизно на цей же час припадає укладання Ломиковським збірника українських народних пісень, захоплення якими було надзвичайно популярним серед освіченої інтелігенції епохи романтизму. Своїм збірником Ломиковський більш ніж на п’ятнадцять років випередив працю такого ж характеру Михайла Цертелєва, яка побачила світ у 1819 р⁵. Зміст першого збірника відкриває один зі списків популярного в другій половині XVIII – на початку XIX ст. “Краткого описания Малороссии”, відомого нині в близько 20 списках⁶. Порівнюючи цей твір у версії Ломиковського, спостерігаються значні відмінності від інших списків “Краткого описания...”. Насамперед, Ломиковським був здійснений переклад тексту на тогочасну російську мову, твір було позбавлено архаїзмів тощо.

Крім того, текст Ломиковського містить ряд фрагментів, відсутніх в інших списках. До таких слід віднести лист польського короля Сигізмунда III до турецького султана Османа, який за стилем нагадує відомий лист запорожців до турецького султана: та ж сама глузлива лексика та епітети на адресу турка на кшталт “*кобелник негодный, дед пекельный, сын чертовский*”⁷. Не поступається набором аналогічних епітетів у бік польського короля і лист-відповідь султана Османа, текст якого також міститься в “Кратком описании...”. Ці два листи, згідно з приміткою В. Ломиковського, “*найдены между старыми рукописями*” і розміщені у тексті “Краткого описания...” так, що вони є своєрідним вступом до опису битви між турками й об’єднаним польсько-козацьким військом на р. Цоцорі в 1620 р., перемога в якій була досягнута завдяки діям козацького формування на чолі з гетьманом Сагайдачним. Саме обставинам участі у битві останнього присвячений наступний фрагмент тексту, який відсутній в усіх інших списках “Краткого описания...”. У списку Ломиковського детально зображено сцени самої битви, а також зустріч по її завершенні королевича Владислава з пораненим гетьманом⁸. Фрагменти, що значно розширюють сюжетне тло “Краткого описания...”, присутні в його тексті при зображенні ради на Січі з участю Богдана Хмельницького перед початком повстання й обрання його гетьманом. Також наводяться значні за обсягом епізоди, які стосуються опису військової козацької здобичі після перших переможних битв у ході повстання⁹. Джерельне походження цих фрагментів, в тому числі й королівського та султанського листів, легко визначити, порівнявши їх із відповідними епізодами з тексту “Літопису Величка”¹⁰. При цьому відмічається дослівний збіг. Постає питання, чи користувався Ломиковський зазначеним літописом, адже він нічого про нього не вказує, а робить неясні посилання лише на місце виявлення листів – “*между старинными рукописями*”. Про походження інших фрагментів не вказано нічого. Слід наперед відзначити, що манера Ломиковського, яка простежується впродовж усіх текстів збірників, полягає в детальних вказівках на джерело своїх виписок із зазначенням автора видання та навіть відповідної сторінки, якщо це друковане видання, і наявністю примітки “*из рукописи*”, “*из документов...*”, якщо мова йде про рукописні тексти або про документальні джерела. В даному разі такого не спостерігається, що може свідчити про первинну присутність зазначених фрагментів у списку “Краткого описания...”,

який мав у своєму розпорядженні Ломиковський. Слід також додати, що Ломиковський мав на меті продовжити традицію, що існувала в історіографії другої половини XVIII ст. – дописування “Краткого описания...”, і доповнити його основний текст 1340–1734 рр. подіями до початку правління Олександра I (1801 р.). Про це свідчить видозмінена назва твору у списку Ломиковського, яка доповнена так: “...какіе потом были козацкіе гетманы и какіе происшествія начиная с 1340 года до царствования Александра I”¹¹. На жаль, Ломиковський так і не здійснив свого задуму, оскільки текст його списку закінчується традиційно 1734 р.

Натомість перший збірник містить численні виписки з друкованих видань, що мають відношення до української історії. Переважна їхня більшість об’єднується спільною темою – виникненням та ранньою історією козацтва. Для її розкриття Ломиковський залучає, серед інших, виписки з хроніки польського історика XVI ст. Матея Стрийковського, яка уже до початку XVIII ст. існувала в російських та українському перекладах¹². До кола уваги упорядника збірника потрапили також праці російського історика XVIII ст. Івана Нехачина¹³, мандрівні записки Паласа¹⁴, “Словарь географический”¹⁵, “Літопис Грабянки”, який Ломиковський означає, як “старинную рукопись”. З останнього дослівно переписаний перший розділ “Откуда произошли козаки, от коего племени и рода”. Основна тема першого збірника якнайповніше репрезентована в його розділі “О козаках вообще” – оригінальний історіографічний розвідці Ломиковського, в якій представлений огляд відомих на той час російських, польських, турецьких теорій про витоки козацтва, етимологію слова “козак”. Стаття складається з дев’яти розділів, кожен із яких присвячений огляду й критиці однієї з теорій походження козацтва. Означаючи козака “национальным малороссійским воином”, Ломиковський заперечує твердження “северных писателей” про козаків, як про “настоящих разбойников”, маючи, очевидно, на увазі позицію російських історіографів XVIII ст. щодо цього питання. Так само заперечуються польські теорії стосовно витоків цього соціального стану та турецька етимологія слова “козак”, за якою воно має значення “хищник”. Декілька розділів даної статті збірника присвячені поясненню окремих термінів, як-то: “реестровый козак”, “малороссійский козак”. За цим у збірнику здійснюється логічний перехід до наступної статті “О Малороссии по алфавиту. О древних обычаях малороссійских, их служб – военной

и гражданской, о чинах и должностях чиновников. Писана 1808 года". Цей твір був опублікований під назвою "Словарь малороссийской старины" двічі – в 1894 і 1992 рр.¹⁶ Причому, із легкої руки його першого видавця О. Лазаревського, авторство довгий час приписувалось самому Ломиковському – упоряднику збірника. Втім цілком погоджуємося з результатами останніх досліджень¹⁷, які показали, що твір Ломиковського насправді є сукупністю окремих виписок з твору іншого українця тієї ж доби Михайла Яновського "Новый словотолкователь, расположенный в азбучном порядке", виданий в Санкт-Петербурзі в 1803–1804 рр.

Інший збірник "Припасы для Малороссийской истории" (називатимемо його надалі другим збірником) значно більший за обсягом від попереднього¹⁸. Його склад надзвичайно різноманітний, і в ньому вміщуються рукописи, писані у два різні періоди – 1812–1818 і 1830–1839 рр. Причини такого часового розриву в укладанні збірника проаналізуємо пізніше. Принагідно варто зауважити, що матеріали для обох збірників готувалися впродовж 1803–1839 рр., а власне збірники були скомпоновані в 30-х роках ХІХ ст. Про це свідчать однакові палітурки обох книг та склад другого збірника. Його статті, датовані автором 1812–1818 рр., чергуються зі статтями, писаними в значно пізніший період. Різняться також датування філіграней аркушів рукописної книги (від 1801–1811 до 1830–1839 рр.). У своєму дослідженні спиратимемось на матеріали збірника, писані в період 1812–1818 рр., які становлять найбільший історіографічний інтерес і займають близько 90 % його складу.

Перша стаття другого збірника містить таку примітку: "*Писано 1812 года в Парке Трудолюбия*". Так називав свій маєток на Полтавщині сам Ломиковський, куди, згідно з усталеною біографією, він повернувся після відставки. Але 1812 р., яким датовано писаний уже на батьківщині текст, вказує, що Ломиковський повернувся в Україну в 34 роки. Чи не занадто молодий вік для відставки від служби? Ймовірно, в житті молодого службовця Морського міністерства сталися такі зміни, що змусили останнього порвати з офіційною кар'єрою та оселитися в спокійній провінції, щоб займатися там господарством та "*собиранієм древностей малороссійских*", що він почав робити, ще будучи в столиці. Причини такого різкого перелому в біографії Ломиковського нам, на жаль, невідомі. На батьківщині Ломиковський продовжував підтримувати контакти, започатковані ще у Петербурзі, зокрема, з Миколою Гоголем¹⁹. У

коло його близьких знайомих входив також нащадок старшинського роду Дмитро Трощинський – колишній міністр юстиції Російської імперії, який жив недалеко від Парку Трудолюбія в маєтку Кобинці – одному з дворянських культурних осередків Лівобережжя. Ломиковський у своїх записках часто називав Трощинського *“мой вельможный сосед”*²⁰. Саме тут, у маєтку Трощинських, Ломиковський у 1818 р. познайомився з Іваном Мартосом, родичем відомого Олександра Мартоса – автора гіпотетичної *“Історії Малоросії”*. Іван Мартос також інколи виявляв схильність до історичних досліджень, зокрема, відомий його нарис *“Исследования банного строения, о котором повествует летопись Нестора”*²¹. Знайомство з цією людиною згодом дуже вплинуло як на особисте життя Василя Ломиковського, так і на заняття історією і власне на укладання збірників *“Припасы для Малороссийской истории”*.

Другий збірник *“Припасов...”*, крім поділу на тематичні статті, складається ще з 16-ти більших розділів – *“запасів”*, кожен з яких уміщує різну кількість статей. Подібна структурованість записів напевно була спричинена тематичним підбором статей, а також різним часом їх написання. Запас №1 містить виписки з праці *“История о Тавриде”* Станіслава Богуша-Сестренцевича – зверхника католицьких церков у Російській імперії. Ця праця вперше була опублікована французькою мовою в 1800 р.²², а через 6 років з’явилося її російське видання²³. Ломиковський, напевно, користувався французьким виданням, оскільки його посилання на сторінки цієї праці з російським виданням не збігаються. Ломиковський планомірно виписує з *“Истории о Тавриде”* усе, що має відношення до історії України. Причому початок української історії він відносить ще до скіфського періоду, розпочинаючи свої виписки саме від того часу. За скіфським періодом слідує етногенез сарматів, печенігів, хозар, слов’ян, походження козаків. Ломиковський не лише переписує текст підставової праці, але й усі примітки й посилання, зазначені у ній. Крім цього, часто робить власні примітки-коментарі до окремих епізодів. Наприклад, часто робляться уточнення географічного положення давніх міст або ареалів племінних розселень, виходячи з точки зору сучасної Ломиковському географії та ландшафту. Інколи Ломиковський вдається до уточнень концептуального характеру. Так, після опису Богушем-Сестренцевичем перебігу російсько-турецької війни 1734–1739 рр. та закидів на адресу запорожців, що перебували там під командою

Мініха та Лессі, як про свавільних і боягузливих зрадників, Ломиковський дипломатично зауважує: *“А я слыхал от многих генералов, что запорожцы суть самые храбрые у свѣтъѣ и в купѣ самые своѣвольные, но сіе зависит от качеств их полководца”*²⁴. Можна виділити цілий ряд приміток, які визначаються, як історіографічні, на зразок: *“Откуда Сестреничевич взял сію басеньку”* або: *“Почему не сдѣлано никакой ссылки...”*; *“Сія легенда взята из Шерера”* та ін. Примітки останнього типу свідчать про досить глибоке знання тогочасної історіографії з української історії.

Тематика статей першого запасу певним чином продовжилась у перших двох статтях другого, зміст яких запозичений з праці російського історика Татіщева та “Повісті временних літ” і який стосується ранньої історії України. Наступні 34 статті другого, третього і частково четвертого запасів становлять переважно копії документів, об’єднаних тематикою російсько-шведської війни 1700–1721 рр., а саме її передумовам та першому етапові до Полтавської битви. Серед документів багато таких, що були загальнодоступними і мали офіційний характер. Це різноманітні відозви та грамоти (зап. № 3–13, 14, 15, 18; зап. № 4. – 1, 2, 3), реляції з театрів воєнних дій (зап. № 4. – 6,). Джерельне походження таких документів не викликає сумнівів. Упорядник міг їх запозичити з численних рукописних варіантів або з друкованих примірників, які розповсюджувалися владою поміж населення. Такого не можна сказати про інші документи, що носять приватний, а інколи й секретний характер. Це особисті листи Петра I до гетьмана Мазепи, князів Меншикова та Долгорукого, польського короля Августа II та ін. Більшість із них підписані сигнатурою “Piter” і розпочинаються традиційним звертанням Петра I до своїх адресатів: “Min Herc”. Така деталь може вказувати на користування Ломиковським оригіналами цих документів. Серед масиву документів, що можна означити як секретні, виділимо передусім статті Івана Мазепи, які він подав Петру I при залишенні Батурина 19 серпня 1709 р. Документ розділено на дві вертикальні частини, перша з яких представляє 9 запитів Мазепи до царя стосовно дій у певній ситуації, інша частина – резолюція Петра I на кожен із них (зап. № 3. – 7). Наведемо декілька пунктів з цього документа. *“Ежели неприятель пойдет во внутрь Великороссийского края, за оным ли нам вѣсьм слѣдовать али остаться кому частію для обереженія Украйны?”*. За цим резолюція Петра: *“Итить за неприятелем и уцерб чинить с божіей помощію смотря*

по склонностям народа”. “Ежели покажется неповиновение в персонах главнейших, как с оными поступать?” “Брать под караул и писать”. Інший документ, який доцільно представити, є таблицею літерних і символічних знаків, що слугували для шифрування переписки між Петром I та його адресатами (зап. № 3. – 11). Таблиця супроводжується детальною інструкцією по її користуванню. Походження такого виду документів, до яких можна ще долучити численні секретні розпорядження Петра I, Меншикова щодо тактики військових дій або по відношенню до місцевої української адміністрації, невідоме. Ломиковський не посилається на жодне джерело. Можливо, в такому разі він користувався архівними документами, які потрапили до кола його уваги ще під час перебування в Петербурзі. Адже він сам на початку другого збірника зазначає, що окремі матеріали почерпнуті “из разных историков и во множествѣ из старинных рукописей, безмолвно хранящихся во многих частных дѣлах”²⁵. Важливий не стільки власне конкретний зміст певних документів, а їх загальна тематика і той великий обсяг (близько 50 арк.), який вони займають у збірнику. Виходячи з останніх критеріїв, дозволимо припустити, що таке детальне звернення Ломиковського до тематики російсько-шведської війни і, зокрема, до українського її аспекту, не випадкове. Упорядник збірника намагався розкрити в документах якомога повніше суть подій, до яких його родина мала безпосереднє відношення. Адже дід Василя Ломиковського, бунчуковий товариш Петро Ломиковський, був онуком генерального осавули Івана Васильовича Ломиковського, який змушений був разом з Мазепою покинути Україну після Полтавської битви і помер в Ясах 1711 р. Одному із синів останнього, Івану Івановичу Ломиковському (†1731) – прадіду Василя Ломиковського, вдалося повернутися на батьківщину і знову зайняти належне місце в старшинській ієрархії²⁶. Відтак історія подій 1708–1709 рр. є життєписом роду Ломиковських, один із нащадків якого, в межах доступних йому джерел, зробив спробу об’єктивного й неупередженого висвітлення тих драматичних подій.

Наступну за цією тематичну групу документів становлять статті четвертого та п’ятого запасів, що висвітлюють передумови та обставини російсько-турецької війни 1709–1712 рр. Тут привертає увагу один із документів – інструкція Петра I князю Шереметьєву на випадок вторгнення турецьких військ в Україну. Ось декілька його пунктів: “Бѣлу Церков и Немиров разорить, а из Полонного

гарнизон вывезть и оные мѣста отдать полякам"; *“козаков, которые бунтовали, вывезть за ту их вину к Москвѣ поближе... и которые города и места написаны в вѣчном миру с поляки, бысть пустыми, оные все разрушить и сжечь”* (зап. № 5. – 2). Цю тему почасти продовжують документи сьомого запасу, що відображають обставини Кримського походу 1687 р., російсько-турецької війни 1695–1696 рр., тексти мирних угод та дипломатичне листування. У цьому ж запасі є статті стосовно генези і класифікації різних козацьких формувань (козацтво запорозьке, кубанське, терське, слобідське та ін.), опису обставин зруйнування Запорозької Січі в 1709 р. Статті восьмого запасу становлять досить широкий спектр історичних подій. Тут, окрім продовження опису перебігу російсько-турецької війни, знаходимо також зразки приватного й офіційного листування (зап. № 8. – 5, 6). Одна зі статей присвячена “справі Полуботка”, в якій детально розкривається суть виступу гетьмана та старшини, обставин його арешту. Цікаво, що дана стаття вміщена у збірнику за статтями про конфлікт князя Меншикова з гетьманом Скоропадським за земельні володіння в Почіпській сотні та документа-указу про накладення на мешканців Гетьманщини додаткових податків. Таким чином, “справа Полуботка” постає як наслідок цих подій. Стиль викладу двох останніх статей суцільно фактологічний, без помітного емоційного забарвлення чи бодай слідів авторського відношення до описуваного, але, напевно що, зміст статей є авторським твором Ломиковського, укладеним на основі його власної ерудиції та документальних джерел. Переважне число інших статей цього запасу становлять статистичні відомості станом на 1724 р. стосовно чисельності студентів Києво-Могилянської академії та дані про чисельність слобідських козаків, кількість податків, що надійшли з Гетьманщини в імперську скарбницю в 1724 р., а також детальний опис адміністративно-територіального устрою Гетьманщини станом знову ж таки на 1724 р.

Запас № 13 (за порядковим номером дев'ятий) містить 20 статей, об'єднаних спільною тематикою – “права і вольності малоросійські”. Тема досить актуальна для української верхівки межі кінця XVIII – першої третини XIX ст. Саме цей час характеризується особливо гострою боротьбою за зрівняння прав українського дворянства з російським²⁷. Тоді вже не йшлося, як ще за часів існування автономної Гетьманщини, про збереження “старих прав”. Поставало питання про отримання прав, якими користувалось російське дво-

рянство. Для цього потрібно було довести легітимність шляхетського стану української старшини, добутого у більшості випадків “через шаблю”. Відтак це сприяло активізації історичних студій для пошуків доказів давнього походження малоросійських “прав і вольностей”, що мають витоки ще від литовських часів і знайшли своє законодавче закріплення в королівських привілеях, Литовському Статуті, пізніше – в універсалах Богдана Хмельницького. Саме ці документи і зробив Ломиковський складовими своїх “Припасов для Малороссийской истории”. Після окремих документів Ломиковський зазначив свої примітки у формі запитань, виявляючи не лише свою зацікавленість змістом проблеми, але й обізнаність у певних її сферах. Так, Ломиковський зробив 11 приміток (зап. № 13. – 3) на так званий Білоцерківський універсал Б. Хмельницького, що є заклик до боротьби з поляками, та привілей цього ж гетьмана, наданий запорозькому козацтву на земельні володіння (зап. № 13. – 1, 2). Більшість запитань, які ставить Ломиковський у контексті цих документів, торкається проблеми становища козацтва до початку Хмельниччини. Наприклад: *“Многие утверждают, что нынѣшніе малоросійскіе козаки и их полки и сотни получили свое бытіе в то время, когда Хмельницкій восстал на поляков, а что в то время в Малороссіи был только один род простого народа, то есть мужики?”*. Або ж: *“Какое в Малороссіи было раздѣленіе земель до ...[повстання]”; “Извѣстно, что Хмельницкій был сотником заднѣпровским. Из этого слѣдует, что там во времена польского владенія были козацкіе полки и сотни?”*. Цікавлять Ломиковського питання трансформації “руської” шляхти в козацьке середовище: *“Истребилась ли она во время восстанія вообще и вмѣсто оной козацкіе военачальники родились... и которые теперь уже называются малоросійскою шляхтою?”*. Поставивши таке питання, Ломиковський сам дає на нього відповідь, зачіпаючи сучасні йому проблеми легітимації української верхівки. Він вказує, що нині багато нащадків старшин представляють документи на дворянство, в яких жодним словом не обмовлено про здобуття шляхетності за часів повстання, а навпаки, наголос робиться на якомога давніших витоках свого дворянського стану, який у більшості випадків ґрунтується ще на великокнязівських та королівських привілеях. З цього Ломиковський робить висновок, що малоросійське шляхетство має амбівалентну природу: з одного боку, його формування відбувалось за рахунок “старої” руської шляхти, з іншого, – через влиття до його середовища козацького елемента.

Фрагменти договірних статей українських гетьманів з росій-

ськими царями, що вміщені в збірнику, піднімають інший аспект проблеми українського шляхетства – збереження його позицій в умовах російського підданства. Ломиковський не вбачає різниці між російським та українським дворянством, між якими *“разлічье состоит только в едином имѣни”*. Цим самим він переконливо трактує українську верхівку, як повноправну еліту *“малороссийского народа”*, який має свою свою давню історію, що бере початок із київських часів. *“Всѣм извѣстно, что народ наш по своему происхождению есть древній народ благородный русскій, тот самый, в котором были престолы русских самодержцѣв, который извѣстен дѣлами своими, храбростію и принятіем вѣры христіанской...”*, – зазначає Ломиковський в статті *“Разсужденіе на указ правительствующаго Сената о правах чинов, духовенства, козаков малороссийских и запорожцѣв”* (зап. № 13. – 17), – *а что народ сей имел общія свои привілеи, права и вольности шляхетскіе искони, то неоспоримо видим из грамот монарших, подтверждавших прежнія привілеи, права, вольности и обыкновенія народа малороссийского”*. Причини ж нівелиції давніх прав, які доводиться виборювати тепер знову, Ломиковський вбачає у відсутності автентичних документів на їхнє підтвердження: *“Неоспоримо сіе всем извѣстно, что в смутные времена архива наша совсем пропала и мы оную имѣем только от времен гетмана Скоропадского и естли б не пожалованы при графѣ Кирилѣ Григорьевичу Розумовском списки прѣжних статей, то и оных не имѣли бы”*. На завершення теми *“прав и вольностей малороссийских”* у збірнику вміщена у повному обсязі промова, виголошена *“за нарушение прав малороссийских”* перед Петром I гетьманом Павлом Полуботком, якого Ломиковський називає малоросійським патріотом.

Другий збірник також містить рукописні копії творів Годфріда Фрідріха Міллера – російського історіографа XVIII ст., присвячених українській тематиці та опублікованих свого часу в російських часописах того ж століття, з яких, напевно, і були переписані їхні тексти²⁸. Окрім загальновідомих друкованих праць, Ломиковський використовує для свого збірника й ті, що вже втрачені або не введені до наукового обігу. Такими, наприклад, є записки літописного характеру 1593–1652 та 879–1672 рр., що описують події московської та української історії (зап. № 6. – 2,3). Ломиковський виписав також фрагменти з невідомої української історичної хроніки другої половини XVIII ст. Ця хроніка названа упорядником збірника *“Дневные записки Юрия Быковского”* (зап. № 8. – 13). Ломиковський

виписав з неї 9 повідомлень за 1744–1767 рр., що традиційно для українських хронік того періоду торкаються опису стихійних явищ та найважливіших політичних подій. В даному випадку ними виступали події, пов'язані з відновленням та скасуванням гетьманства.

Ломиковський продовжує робити виписки з “Літопису Грабянки”, зокрема, його перших частин (зап. № 13–23). Втім сам цей “літопис” він не в змозі проаналізувати достатньо добре, оскільки трактує його списки за окремі і незалежні твори. Так, переписуючи текст “Літопису Грабянки”, Ломиковський робить доповнення до нього “*из старинной рукописи*” (зап. № 13–24), а насправді лише з іншого його списку. Запас № 17 також містить окремі виписки з цього твору, де його знову ж таки означено “*старинной малорусской рукописью*” (4). Відомий один зі списків “Літопису Грабянки”, переповнений примітками Ломиковського, який належав йому особисто²⁹. Не виключено, що виписки робились саме з нього. В останній, сімнадцятий запас другого збірника входить, зокрема, переклад французького видання Жана-Бенуа Шерера “*Annales de la Petite Russie*”, опублікованого в Парижі у 1788 р. Цей твір, у свою чергу, є французьким перекладом “Короткого описания Малороссии”. Ломиковський, звичайно, цього не знав і означив твір Шерера, як додаткове джерело з історії Малоросії, і вмістив свій власний переклад цієї праці до збірника “Припасов...”. Крім цього, запас містить статті “*О древнем богочитании Малороссии*” – короткий нарис з історії релігійних вірувань в Україні (3), а також Ломиковський вдруге подає промову гетьмана Полуботка, яку вже вмістив до цього в запасі № 13. При одній із статей останнього запасу є примітка “*Выписано Василием Ломиковским августа 2 в Санкт-Петербурѣ*”. Така дата дозволяє припускати факт перебування Ломиковського у 1817 р. у столиці. Очевидно, що Ломиковський здійснив поїздку до столиці, перебуваючи вже у відставці, оскільки перша стаття другого збірника датується 1812 р. і була писана на батьківщині в Парку Трудолюбія. У 1818 р. Ломиковський повернувся з Петербурга, бо в саме цьому році в маєтку свого сусіди Дмитра Трощинського відбувається його знайомство з Іваном Мартосом, яке, як уже зазначалося, дуже вплинуло на життя Ломиковського та на його заняття історією зокрема. Іван Мартос, як і більшість освічених людей свого часу, належав до масонської ложі і страждав нервовим розладом. Ці два фактори, як зазначає О. Лазаревський, направили Мартоса до містицизму, “*которий*

*совершенно затмил в нем живого человека*³⁰. Мартос знайшов у Ломиковському вдячного слухача, а згодом – прихильника й адепта своїх захоплень містичними вченнями. Саме від 1818 р. розпочинається листування між Мартосом і Ломиковським, суть якої зводилася до роздумів навколо певних містичних теорій та змісту праць такого напрямку. Листування тривало впродовж 12-ти років. Увесь цей час від 1819 р. Мартос писав листи Ломиковському в Парк Трудолюбія з Києво-Печерської лаври, де він усамітнено проживав в одній з келій. У травні 1830 р. тяжко хворий Мартос переїздить у маєток Ломиковського і менш ніж через рік помирає у нього на руках. За роки листування й знайомства з Мартосом (1818–1831) Ломиковський полишає укладання “Припасов для малороссийской истории” і відновлює записи лише в 1831 р. після смерті Мартоса. Ці записи різняться від попередніх почерком і змістом. Це переважно роздуми на релігійні теми, виписки з історичних статей Журналу Міністерства народної освіти та емоційні антипольські статті, написані, очевидно, під впливом польського повстання 1831–1834 рр.

* * *

Василь Ломиковський належав до генерації українців, на долю яких випало жити в епоху зламу традиційних цінностей “старої України” з її автономізмом та “правами й вольностями”. Водночас ця епоха відкривала перед нащадками старшинської еліти привабливі перспективи через їхню інтеграцію до імперського середовища і, як наслідок, – успішна кар’єра аж до найвищих посад імперії. Багато українців скористалося такою можливістю і пов’язало своє життя з державною службою; здобуваючи визнання і долаючи високі щаблі суспільної ієрархії, частина цих освічених людей поверталася назад. Але і тим, і іншим певною мірою був притаманний сентимент до своєї малої вітчизни, такий собі різновид “малоросійського патріотизму”. Нерідко такий патріотизм знаходив своє відображення в інтересі до української минувшини та культури в цілому та збиранні рукописних наративів, документів, зразків народних пісень. Для кожного з них таке заняття було не більше, ніж мимовільне захоплення, ностальгія за зникаючим світом. “Припасы для малороссийской истории” є в такому контексті своєрідним засобом збереження світу, що зникає, у формі збірника виписок всього, що було доступне упоряднику з української історії. Якщо звернути увагу на термін “припасы”, як сам називає свої записки Ломиков-

ський, можна зробити припущення про його намір писати історію України, для якої дані записи мали слугувати за чернетки. Цю думку висловив у свій час О. Лазаревський, зазначивши, що Ломиковський *“собирався писати історію Малороссии, но не был к этому готов вследствие совершенной неподготовленности к этому делу”*³¹. Втім сам Ломиковський так визначив мету своїх записів: *“запасы, могущие послужить в пользу будущему малороссийскому историку”*. Зміст матеріалів “Припасов...” не дає змоги стверджувати про опозиційність чи лояльність їхнього упорядника до імперії чи його автономістські уподобання, оскільки переважно їхню частину становлять компілятивні виписки та документальні матеріали. Однак загальний підтекст збірників безперечно спрямований на ідеалізацію історичного минулого, виокремлення таких його рис, що найбільш виразно свідчать про давність походження “малоросійського народу”, легітимність його “прав та вольностей”. Героїзація історичної минувшини та ностальгія за нею були, за висловом Деvida Сондерса “визначальною рисою українського опору імперській інтеграції”³². Цей опір та місцевий малоросійський патріотизм можна охарактеризувати як такий, “що мав радше археографічне, ніж політичне забарвлення і спрямовувався радше у минуле, аніж у майбутнє”³³. Патріотизм Ломиковського цілком підпадає під таке трактування. Лише один раз на сторінках своєї праці він дозволяє собі різкий випад у бік російсько-імперської інтеграційної політики: *“Когда родная дочь Малороссія присоѣденилась к матери своѣй Великороссіи, то Россія стала страшна всѣм сосѣдям и с того только времѣни стала восходитъ на верх славы и величія. Не взирая на сіе, из предрасудков и зависти, обращалась с родной сестрою как мачеха с падчерицей.”*³⁴ Ця цитата концентрує в собі наскрізну ідею “Припасов для малоросийской истории” та особисту позицію як упорядника збірника, так і більшості його сучасників.

¹ Лазаревский А. В.Я. Ломиковский // Киев. старина.– 1894.– № 4.– С. 146.

² Павловский М. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века.– Полтава, 1912.– С. 113–114; Ротач П. Матеріали до українського біографічного словника “Літературна Полтачина” // Арх. України.– 1966. –№ 5.– С. 108–111; Заремба С. Василь Ломиковський та його оточення // Київ. старовина.– 1993.– № 4.– С. 82–87.– Продовження опису російсько-турецької війни.

³ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф. І.– № 54671.– (Далі – ІР НБУВ).

⁴ Там само, арк. 1.

- ⁵ *Грушевська К.* Українські народні думи.– К., 1927.– Т. 1.– С. 18–19.
- ⁶ Краткое описание Малороссии // *Летопись Самовидца по новооткрытым спискам / Изд. О. Левицкого.*– К. 1878.– С. 209–319. Про списки цього твору див.: *Апанович Е.* Рукописная светская книга на Украине XVIII века : Ист. сб.– К., 1983. –С.
- ⁷ ІР НБУВ, ф. І № 54671, арк. 9–10зв.
- ⁸ Там само, арк. 10зв.–13.
- ⁹ Там само, арк. 15–17зв.
- ¹⁰ *Величко С.* Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке.– К., 1848.– Т. 1.– С. 51–54; 71–74.
- ¹¹ ІР НБУВ, ф. І, № 54671, арк. 2.
- ¹² *Ульяновський В., Яковенко Н.* Український переклад хроніки Стрийковського кінця XVI – початку XVII ст. // *Рукописна та книжкова спадщина України.* – К., 1993.– Вип. 1.– С. 5–11.
- ¹³ *Нехачин И.* Новое ядро российской истории.– 2-е изд.– М., 1809.– Т. 1.
- ¹⁴ *Паллас П.* Путешествие по разным провинциям Российской империи.– СПб., 1809.
- ¹⁵ Географический словарь Российского государства, сочиненный в настоящем оною виде.– М., 1801–1809.– Т. 1–7.
- ¹⁶ Словарь малороссийской старины // *Киев. старина.*– 1894.– № 7.– С.17–32; № 8.– С. 33–36; *Словник малоросійської давнини // Київ. старовина.*– 1992.– № 2.– С. 70–76, № 3.– С. 22–27.
- ¹⁷ *Кравченко В.* Нариси з української історіографії доби національного відродження: 2 половина XVIII – 1 третина XIX ст.– Х., 1996.– С. 36. Автор також посилається на свою статтю, присвячену цьому питанню: “Словарь малороссийской старины 1808 года” та його автор // *Український археографічний щорічник.*– К., 1996.– Вип. 3.
- ¹⁸ ІР НБУВ, ф. І, № 54663.
- ¹⁹ *Ротач П.* Вказ. пр.– С. 109; *Лазаревский А.* Гоголь и Ломиковский // *Киев. старина.*– 1897.– № 11.– С. 41–42.
- ²⁰ Отрывок из дневника В. Ломыковского // *Киев. старина.*– 1895.– № 10.– С. 230–243.
- ²¹ *Лазаревский А. И.*Р Маргос: биографический очерк // *Киев. старина.*– 1895.– № 10.– С. 60.
- ²² *Sestrencevicz de Bohusz.* Historie de la Tauride.– Brunswick, 1800.
- ²³ *Богуш-Сестренцевич С.* История о Тавриде.– СПб., 1806.
- ²⁴ ІР НБУВ, ф. І, № 54663, арк. 16зв.
- ²⁵ Там само, арк. 1.
- ²⁶ *Модзалевский В.* Малороссийский родословник.– К., 1912.– Т. 3.– С. 106–107.
- ²⁷ *Когут З.* Російський централізм і українська автономія: друга половина XVIII ст. –1830 рр.– К., 1996.– С.127–136.
- ²⁸ *Миллер Г.-Ф.* О начале и происхождении козаков // *Миллер Г.-Ф.* Сочинения к пользе и увеселению служащие.– 1760.– Т. 4; *Миллер Г.-Ф.*

Известия о козаках запорожских // Миллер Г.-Ф. Сочинения к пользе и увеселению служащие. – 1760. – Т. 5.

²⁹ ІР НБУВ, ф. І, № 54483, арк. 1–40. На сторінках рукописного збірника (60-ті роки XVIII ст.), до якого входить “Літопис Грабянки”, є власницький запис “Из собрания Ломиковского Василия Яковлевича, находившемуся в селе Парк Трудолюбия под Миргородом”.

³⁰ *Лазаревский А. И.* Р. Мартос. – С.54.

³¹ *Лазаревский А.* Словарь малороссийской старины // Киев. старина. – 1894. – № 7. – С.17.

³² *Sounders D.* The Ukrainian impact of Russian culture, 1750–1850. – Edmonton, 1985. – Р. 29.

³³ *Рябчук М.* Від Малоросії до України: парадокси запізнілого державотворення. – К., 2000. – С.58.

³⁴ ІР НБУВ, ф. І, № 54671, арк. 119зв.

Додаток

РУКОПИСНІ ЗБІРНИКИ ВАСИЛЯ ЛОМИКОВСЬКОГО “ПРИПАСЫ ДЛЯ МАЛОРОСІЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ”

ІР НБУВ, ф. І, № 54671). Рукописний збірник з колекції О. Лазаревського. “Припасы для Малоросійської історії Василя Ломиковського”. Ф 4°. 160 арк. Почерк однотипний. Філіграні 1803–1807 рр. Картонна обкладинка з тканинним покриттям.

1. [“Короткий опис Малоросії”. Текст видозмінений і доповнений В. Ломиковським] (арк. 3–35). Поч.: “После самодержавія великого князя Владимира...”.

2. [Виписки (1505–1709) з “Нового ядра російської історії” І. Нехачина] (арк. 96–101).

3. Начало христианства в Малоросії (арк. 101–112зв.). Поч.: “Духовенство в Малоросії українское было с начала...”.

4. О козаках выпись из полской історії Стрийковского, російської Емина и дополнений к дѣяніям Петра I (арк. 111–113зв.). Поч.: “Козаки вольнскіе з 1182 года наступали с разных сторон на поляков и воевали”.

5. [Виписки з “Словаря географического” відомостей, що стосуються України] (арк. 113). Поч.: “Сагайдачный шлях-...”.

6. [Виписки з “Литовського Статуту”.] (арк. 113зв–115). Поч.: “Сочинен статут на руском языке в Княжестве Литовском”.

7. [Виписки із “Путешествій Паласа”. (“О черкесах, козаках и киргизцах”)] (арк. 115–115зв.). Поч.: “Многочисленный народ близ новой пограничной линѣи мѣжду Тереком и Азовским морем”.

8. Из старинной рукописи. [Виписки з “Літопису Грабянки” про виникнення козацтва] (арк. 115зв–116). Поч.: “И с того времени козаки нарецашесь...”.

9. О козаках вообще.[Огляд різних теорій про виникнення козацтва та етимологію слова “козак”] (арк. 116–119зв.). Поч.: “Не задолго до гетмана Остапа извѣстны уже были отряды козаков...”.

10. О Малороссии по алфавиту. О дрѣвних обычаях малороссійских их службѣ военной и гражданской, о чинах и должностях чиновников. Писана 1808 года (арк. 120–153).

ІР НБУВ, ф. І, № 54663. Рукописний збірник з колекції О. Лазаревського. “Припасы для Малороссійской исторіи Василя Ломиковского”. F 2°. 386 арк. Почерк двох типів. Філіграні 1803–1832 рр. Картонна обкладинка з тканинним покриттям.

Запас № 1

1. О первобытных жителях Малороссии и обеих берегов Днѣпра и берегов Черного моря и Азовского с 1514 лет от Р. Х. и до настоящего времени. В 1812 году в Паркѣ Трудолюбія. [Виписки з “Описания Крима Богуша Сестренцевича”] (арк. 1–38зв.).

1) Годы важных происшествій в которых страницах. [Хронологія подій на території України від 1091 до 1724 р.].

2) О скифах за 1514 лет до Рождества Христова. Поч.: “Народ сей есть прародитель народа малороссійского и первый житель обильных степей наших”.

3) Происхождение скифов. Поч.: “У греков все отдельные от них народы имѣется обыкновеніе называть варвары”

4) Различіе имен. Поч.: “По свидѣтельству Плинія ...”.

5) Давность скифов. Поч.: “Имя скифов найдено впервые раз не преждѣ как в начале 5 в. до Р. Х.”

6) Приращенія скифов. Поч.: “Как бы то ни было, сей народ в последствѣнных своих приключеніях раздѣлился”.

7) Описание Скифіи. Поч.: “Мы намерены токмо шествовать той части скифов, которая по долговремѣнным странствіям возвратилась в Европу”.

8) Кочующие скифы. Поч.: “Скифы скитались со стадами своими по безлѣсным полям”.

9) Царственные скифы. Поч.: “Между рѣки Герро и Танаисом обрѣтали царственные скифы”.

10) Имя скифов затмѣвается имѣнем готов. Поч.: “Тогда имя скифов мало помалу начало исчезать”.

- 11) Склонность скифов к единоличному правлению. Поч.: “Правление скифов было такое же как и в других больших областях”.
- 12) Одежда скифов. Поч.: “Они были почти всегда на лошадях и носили длинные шаровары”.
- 13) Познания скифов. Поч.: “Кажется что скифы были не без знаний”.
- 14) Кочующая жизнь скифов. Поч.: “Кочующие или скотоводственные скифы составляли четвертое отделение...”.
- 15) Обращение скифов в христианскую веру. Поч.: “Сей народ стал пользоваться благом откровения в конце IV века”.
- 16) Наружный вид скифов. Поч.: “Скифы были вообще белокуры”.
- 17) Древние скифы. Поч.: “Все памятники согласуются, что готы суть древние скифы”.
- 18) О давности обитания словенских и сарматских племен в России. Поч.: “Давность обитания сих племен в неподвижных жилищах”.
- 19) Печенеги. Поч.: “Печенги впервые раз появились в пределах русских земель в 914”.
- 20) Казары. Поч.: “Казары долго жили при Каспийском море...”.
- 21) Славяне. Поч.: “Се жили близ Сирии и Пафлагонии”.
- 22) Малороссыяне. Поч.: “Малороссыяне в древности никогда не назывались черкасами. Они получили се название в царствование Ивана Грозного”.
- 23) О сармато-козарах. Поч.: “Продолжительное существование сармато-козаров, живших по обеим сторонам лимана Днѣпра...”.
- 24) Козаки черноморские. Поч.: “В 1282 году баскак курский призвал от имени императора кипчакского в свою губернию черкасских козаков...”.
- 25) Нравы козаков. Поч.: “Черноморские козаки приняли намерение жить безбрачно и иметь все общее”.
- 26) Козаки днепровские. Поч. “Самые богатые дворянские семьи...”.
- 27) Образ жизни козаков. Поч.: “В то время воинственные народы отличались преимущественно от кочующих народов”.
- 28) Общее происхождение Турок монголов и татар. Поч.: “Сравнительная писания историков персидских и монгольских с китайскими”.
- 29) Оглавление истории царства Таврийского, расположенное хронологическим порядком трудов Сестренцевича Богуша.

Запас № 2

1. Выписки из истории Татищева о козаках (арк. 38–41).
- 1) Малая Русь. Поч.: “Прежде именована просто Русь”.

- 2) Половцы. Поч.: “От русских имѣновались они половцами, а иначѣ имѣновались куманами”.
- 3) [Виписки про печенігів, древлян, козар. Перелік і коротка характеристика головних руських міст: Київ, Іскоростень, Чернігів та ін.]
- 4) [Виписки з з праці Татіщева повідомлень про стихійні лиха від 1091 до 1229 року (9 записів)].
2. Выписки из “Повѣсти временних лет” летописца Нестора. [Виписано повідомлення 862–1171 рр.] (арк. 41зв.–43зв.). Поч.: “И мнози варяги совокупиша и начаша правити полянскою землею”.
3. [Виписки, розміщених у хронологічному порядку повідомлень, що стосуються Петра I від 1681 до 1708 рік включно] (арк. 44–54). Поч.: “Учитель Петра Великого Зотов ... был послан в Крым”.
4. [Лист Карла XII до “малоросійского народа”.] Поч. “Многими обидами малоросійский народ от великоросійского отягощен” (арк. 54зв.–56).
5. [Примітка з посиланням на “Историю Венецианскую” щодо переправи шведських військ через Дніпро та облогу м. Веприк] (арк. 56зв.–57).
6. [Лист Петра I до гетьмана Івана Мазепи від 16.02.1706. (Наказ виступити з військом під Мінськ)] (арк. 58–58зв.).
7. [Лист Петра I до гетьмана Івана Мазепи від 21.02.1706. (Наказ негайно виступити з військом під Слуцьк)] (арк. 59).
8. [Лист Петра I до гетьмана Івана Мазепи від 22.02.1706. (Підтвердження попереднього наказу і додаткова інструкція про залишення гармат в Ляховичах)] (арк. 59зв.–60).

Запас № 3

1. Предложеніє королю полскому собственноручно писано Петром I от 24 февраля 1706 года. [Пропозиція до короля Августа II про укладення антишведського союзу] (арк. 60зв.–61).
2. Пункты гетману Мазепе в 10 день марта [1706 р. стосовно плану ведення бойових дій] (арк. 61зв.).
3. Трактат постановленный мѣжду их величествами всеросійским самодержцем и полским королем. Ноября во 11 день. Дано в Москве 11 день лета 1699. [Угода проти Швеції] (арк. 62).
4. [Лист Петра I до гетьмана Мазепи від 1.08.1706 р. про передачу кількох тисяч українського війська під командування О. Меншикова] (арк. 62зв.–63).
5. [Лист Петра I до гетьмана Мазепи від 1.08.1706 р. (Уточнення

попереднього розпорядження стосовно виділення війська у кількості 4–5 тис.)] (арк. 63).

6. Определёние или постановление о дачи пѣхотным и драгунским полкам жалования. Учинена в Киевѣ августа 17 дня. [Додано також детальний реєстр жалування по всім полкам імперії] (арк. 63зв.–65).

7. Статїи, каковы подал гетман Мазепа при отъездѣ в Киев 19 августа и под каждою статьею Петра Первого рукою резолюція означена.[9 пунктів] (арк. 65зв.–66).

8. К литовскому гетману князю Вишневецкому из Москвы от 15 февраля. [Запрошення до зустрічі для з'ясування відношення гетьмана до антишведської коаліції] (арк. 66).

9. Диплом Петра I к Якову Собескому. [Від 27.05.1706 р. Поч: 6 пунктів, у яких йдеться про можливість отримання Яковом Собеським польської корони. За цим примітка В. Ломиковського:] “Сіе тогда произошло, когда король Август тайно от государя заключил с Карлом XII трактат, по которому он не токмо от союза с государем, но и от короны польской отказывался” (арк. 66зв.–67).

10. [Лист Петра I до князя Василя Володимировича Долгорукого від 12.04.1708, в якому йдеться про необхідність поїздки князя в Україну] Поч.: “Понеже нужда есть нынѣ на Украинѣ доброму командиру ...что б сей огонь зараз утушить” (арк. 67зв.).

11. Азбука даная от Его Величества господину майору Долгорукому и азовскому губернатору Толстому каковою писать письма и доношенія. [Таблиця літерних і символічних шифрових знаків].

12. Письмо к князю Василию Долгорукому из лагеря в Новгородеку от 30 октября 1708 года. [З приводу зради Мазепи] (арк. 67зв.–68).

13. Грамота Петра I [“малоросійському народу и Войску Запорожскому”. З приводу зради Мазепи] (арк. 68зв.).

14. Грамота кошевому атаману Гордѣнку и всѣму Войску Запорожскому. [З приводу зради Мазепи] (арк. 69).

15. Грамота городу Почеп, старшинам и народу от 31 октября 1710. [З приводу зради Мазепи]. [Примітка В.Ломиковського]: “Таковы грамоты Петр I послал во все малоросійские города” (арк. 69).

16. [Лист Петра I до Князя В. Долгорукого від 7.11.1708 р. з привітанням з нагоди взяття Батурина] (арк. 69зв.).

17. [Лист Петра I до Князя В. Долгорукого з привітанням з нагоди виборів нового гетьмана Івана Скоропадського] (арк. 69зв.).

18. [Указ Петра I до жителів Прилук з вимогою впустити у

місто гарнізон князя Волконського. В разі відмови погроза: учинити, як з батури́нцями] (арк. 70).

19. [Виписки з поси́ланням на “Венеціанську історію” та “Журнал Петра Великого” стосовно обставин Полтавської битви] (арк. 72–89).

Запас № 4

1. Увѣщевательная грамота малоросійському народу от Его Императорского Величества, дана в Сумах 21 януария 1709 года (арк. 92–93).

2. Увѣщевательная грамота малоросійському народу от Его Императорского Величества, дана в Сумах 23 януария 1709 года (арк. 93зв.).

3. [Маніфест Петра I, Воронеж, 3 квітня 1709 року] (арк. 94).

4. Письмо гетману Івану Скоропадському от 11 июля. [Наказ про відрядження війська] (арк. 94зв.–95).

5. Пункты, по которим надлежит поступать господину генерал-майору Волконскому. [Військові розпорядження О. Меншикова] (арк. 95–96).

6. Обстоятельная реляція о щасливой главной баталіи меж войсками Его Царского Величества и Королевского Величества свейского, учинившаяся неподалеку от Полтавы (арк. 96зв.–103).

7. [Указ Петра I від 10.02.1709 р. про присвоєння бригадиру Федору Глидловському чину генерал-майора] (арк. 103зв.).

8. Пункты господину Кропотову в Полонном 19 августа. [Про військовий план на випадок просування шведського війська через турецькі володіння] (арк. 103зв.–104зв.).

9. [Указ Меншикова Кропотову від 19.08.1709 р.] (арк. 105).

10. [Реляція Кропотова від 8.10.1709 р. про сутичку зі шведами на річці Прут] (арк. 105зв.–106).

11. [Лист султана Ахмета III до Петра I. (Про умови заключення миру)] (арк. 106зв.).

12. [Грамота Петра I до султана Ахмета III. (Про умови заключення миру)] (арк. 107–110зв.).

13. Грамота к народу черногорскому дана марта 3 дня 1711 года (арк. 111–112зв.).

14. [Маніфест Петра I про оголошення війни Туреччині (без дати)] (арк. 113–113зв.).

Запас № 5

1. [Лист Петра I до гетьмана Івана Скоропадського з наказом про

підготовку військ до війни з турками (Яворів, 12 травня 1711 р.)] (арк. 115).

2. Пункты князю Шереметьеву [від 3.08.1711. (Інструкція щодо дій на випадок вторгнення турків в межі імперії)] (арк. 115зв–119).

3. [Уривок з тексту Прутського миру між Туреччиною і Росією] (арк. 120–124).

4. [Грамота Петра I до турецького султана Ахмета III від 22.01.1712 р.] (арк. 124–125зв.).

5. [Лист турецькому султану від шведського посланця Фоліха від 4.06.1712 р.] (арк. 125зв.–126).

Запас № 6

1. [Виписки з “Діань Петра Великого” Феофана Прокоповича за 1716–1724 рр.] (арк. 130–137зв.). Поч.: “В августе месяце Петр I издал указ о размещении в Малороссии селитренных заводов”.

2. [Виписки (6 повідомлень) літописного характеру з невстановленого джерела за 1593–1652 рр.] (арк. 138–149). Поч.: “Хан кримській на Москву ходил”.

3. [Виписки літописного характеру з невстановленого джерела за 879–1672] (арк. 140зв.–145). Поч.: “Олег по Рюрику, принявши опъкунство над Игорем...”.

Запас № 7

1. [Схема, що відображає генезу і класифікацію козацтва (запорозьке, чорноморське, сибірське, уральське, терське, слобідське)] (арк. 153–153зв.).

2. [Список мирних угод росіян з поляками за XVI–XVII ст.] (арк. 154)

3. [Опис Кримського походу 1687 р. і арешт Самойловича] (арк. 154зв.–156).

4. [Опис обставин російсько-турецької війни 1695–1696 рр.] (арк. 156зв.–161).

5. [Опис обставин, що передували зруйнуванню Запорозької Січі в 1709 р.] (арк. 161–162зв.)

6. Секретные пункты ближнему стольнику Господину Измайлову. Дано от Его Императорского величества и подписано в городе Киевѣ (арк. 163).

7. [Лист Карла XII до султана Ахмета III (1710 р.)] (арк. 164–164зв.).

8. [Примітка про прибутки Російської імперії за 1710 р.] (арк. 164зв.).

Запас № 8

1. [Опис ходу російсько-турецької війни] (арк. 165–167).
2. [Опис конфлікту між Олександром Меншиковим та гетьманом Скоропадським за землі в Почіпській сотні] (арк. 167–168зв.). Поч.: “Прѣданіе говорит, что князь Меншиков был ревностнейший защитник и покровитель притѣсненных”.
3. Указ в Малороссійскую коллегію, по которому повелено сложить на малороссян новые налоги (арк. 169).
4. [Опис “справи Полуботка”]. Поч.: “5 мая потребован в Москву указом наказный отаман Полуботок” (арк. 169зв.–170).
5. [Лист цариці Прасковї до доньки, імператриці Анни Іоанівни, герцогині курляндської. (11 жовтня 1723 р.)] (арк. 170зв.).
6. [Лист Петра І, датований 1709 р. Вимога до офіцерів пояснити солдатам явище сонячного затемнення, що буде невдовзі] (арк. 171).
7. [Відомості про чисельність студентів Києво-Могилянської академії станом на 1724 рік] (арк. 171зв.).
8. [Відомості про чисельність слобідських козаків станом на 1724 р.] (арк. 172).
9. [Опис адміністративно-територіального устрою Гетьманщини станом на 1724 р. із зазначенням імен полковників, сотників, чисельності війська] (арк. 172–173зв.).
10. [Таблиця, що відображає надходження податків з українських полків до імперської казни] (арк. 173зв.–174).
11. [Короткі записки-повідомлення, розташовані у хронологічному порядку 1725–1729 рр.] (арк. 174).
12. [Фрагмент (1744–1767 рр.) української історичної хроніки XVIII ст.] “Взято из журнала днѣвного Юрия Быковского” (арк. 174–185зв.). Поч.: “Елизавета Петровна с наследником Великим князем Петром Федоровичем и его обрученною невѣстою Екакатериной Алексѣвной в августѣ месяцѣ приехала в Киев ...”.
13. [Матеріали стосовно Польщі] (арк. 185зв.–186зв.).
  - 1) Казимир III призывает поляков к покровительству израильян.
  - 2) О полском посполитом рушеніи.
  - 3) Предсказанія короля о раздѣлѣ Полци. Речь говоренная на сейме.
14. Выписка о козаках или киргизцах из Паласова путешествія (арк. 186зв.–187).

Запас № 13 [9]

1. Прокламація Богдана Хмельницького, которою побуждает мало-

россиян к свержению ига полскаго [Білоцерківський універсал] (арк. 190–193).

2. Універсал гетмана Богдана Хмельницького 1655 года генваря 15 об утверждениі запорожскому кошевому земель, городов, сѣл и прочих угодій, наданных им от короля Баторія привилѣем 1577 года (арк. 193зв.–194).

3. Примѣчанія, основаны на сих универсалах. [11 приміток Ломиковського у формі запитань стосовно змісту двох вищеназваних універсалів Б. Хмельницького] (арк. 194–195зв.).

4. Привилегія 1563 года июня 7 дня короля Сигизмунда Августа о уравнении литовского и русского шляхетства с шляхетством полским (арк. 195зв.–196).

5. Привилегія короля Сигизмунда Августа с прибавлением к вышеописаной присягѣ. Гродно, июль 1568 (арк. 196–197).

6. Выпись из польской гисторіи Стрийковского и из російской гисторіи Емина для доказательства о рыцарствѣ и жолнѣрах малороссійских. [Выписки від 946 до 1387 р.] (арк. 197–202).

7. [Примітки В. Ломиковського стосовно вищезазначених виписок] (арк. 202зв.).

8. Извлѣченіе из конституцій, собранных Станиславом Кожуховским, чесником земли Волынской (арк. 203–204).

9. Выпись из Литовского Статута. [пункти стосовно шляхетства]. О судах гродских и земских и о трибуналах в Малороссіи. О дисидентах. Об отнесіи к войску малороссійскому прав, свобод и волностей (арк. 204–205).

10. Замечанія о книги “Конституціи” (арк. 205).

11. О доказательствѣ шляхетства малороссійского из Статута Великого Княжества Литовского (арк. 205).

12. Конституція 1654 года ст. 15. О безопасности частей и имѣній воеводств Кіевского, Брацлавского, Черниговского (арк. 205зв.).

13. Из договорных статѣй гетмана Богдана Хмельницького 7162 года. [стаття 3 “О правах малороссійскаго шляхетства”] (арк. 206–206зв.).

14. Из договорных статѣй гетмана Демиана Игнатова 7177 года и Ивана Самойловича. [Ст. 6 про права шляхетства] (арк. 207).

15. Из договорных статѣй гетмана Ивана Мазепы 7195 года. [Ст. 4: про підтвердження прав і вольностей] (арк. 207).

16. [Примітки Ломиковського на вищевказані статті] (арк. 207зв.).

17. Разсужденіе на указ правительствующего Сената о отборѣ в казну подсуѣдков, о правах дворян, чинов. Духовенства, козаков малороссійских и запорожских (арк. 208–210).

18. [Замітки стосовно адміністративно-територіального поділу України у складі Речі Посполитої, побуту запорозьких козаків, судового устрою та адміністративного управління часів Гетьманщини] (арк. 210зв.–212).

19. О княженіи Кіевском. Привелегия о присоеденении кн. Кіевскаго к Короне полскої с подтверждением преимуществ. Перевод из польской книги названой “Конституціи коронные” (арк. 212зв.–215зв.).

20. Рѣчь к Петру Великому изустно сказанная в Петербургѣ черниговским полковником Павлом Полуботком (арк. 216).

21. О запорожских козаках сочиненіе. [Твір Г.-Ф. Міллера] (арк. 216–220).

22. О началѣ и происхожденіи козаков. [Твір Г.-Ф. Міллера] (арк. 220–228).

23. [Виписки з “Літопису Грабянки”: вірші “На герб малоросійський”, “На похвалу Богдана Хмельницького”; виписки про витоки козацтва та етимологію слова “козак”] (арк. 229–230зв.).

24. Дополненіе к старинной рукописи. [14 доповнень, запозичених із тексту того ж “Літопису Грабянки”] (арк. 230зв.–237зв.).

Запаси № 14–16, що датуються (за філігранями) 1830–1839 рр., містять роздуми на релігійно-етичні теми, в тому числі антикатолицького та антипольського спрямування, а також виписки переважно з “Журнала Министерства Народного Просвещения” (арк. 238–330зв.).

Запас № 17

1. Исторія малоросійская и запорожских козаков. Перевод з французкого. Перевел 1809 года. [Переклад на російську мову праці Жана-Бенуа Шерера “Annales de la Petite Russie”. Paris, 1789]. (арк. 331–366).

2. [Промова Полуботка до Петра I] (арк. 366зв.–368).

3. О дрѣвнем богочитаніи в Малороссіи (арк. 369–373зв.).

4. Перевод со старинной рукописи, дрѣвним малоросійским слогом писаной (арк. 374–377зв.).

5. [Фрагмент листа Івана Сірка до кримського хана, датований 13 вересня 1675 р.] (арк. 378–378зв.).

6. О несправедливом наимѣнованіи некоторых русских княжеств под общим имѣнем Польци. Выписал Василій Ломиковскій в Санкт-Петербургѣ 1817 года августа 2 дня (арк. 379–384зв.).